АХБОРОТ-КУТУБХОНА МУАССАСАЛАРИДА МЕДИАНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

doi 10.34920/2181-8207/2025/4-203

Гулноза Ҳамраева,
Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги Тошкент ахборот технологиялари университети “Ахборот таълим технологиялари” кафедраси катта ўқитувчиси

Annotation. This article analyzes the development trends of media in information and library institutions (ILIs) in 2025 and beyond. It examines the transformation of library services in the context of digital transformation, artificial intelligence (AI), open information resources, user experience, and new technologies (AR, VR). The article discusses the impact of modern technologies on library activities, new approaches to information management, financial challenges, and future prospects. The study highlights the importance of media in strengthening the role of ILIs in society, adapting to user needs, and aligning with global trends. The paper is based on the experiences of Uzbekistan and international practices.

Keywords: information and library, media, artificial intelligence, AR/VR technologies.

Аннотация. Ушбу мақола ахборот-кутубхона муассасаларида (АКМ) медианинг 2025-йил ва ундан кейинги ривожланиш тенденцияларини таҳлил қилади. Рақамли трансформация, сунъий интеллект (AI), очиқ ахборот ресурслари, фойдаланувчи тажрибаси ва янги технологиялар (AR, VR) контекстида кутубхона хизматларининг ўзгариши кўриб чиқилади. Мақолада замоновий технологияларнинг кутубхона фаолиятига таъсири, ахборотни бошқаришда янги ёндашувлар, молиявий муаммолар ва келажак истиқболлари муҳокама қилинади. Тадқиқот АКМларнинг жамиятдаги ўрнини мустаҳкамлаш, фойдаланувчи эҳтиёжларига мослашиш ва глобал тенденцияларга мувофиқлашишда медианинг аҳамиятини таъкидлайди. Мақола Ўзбекистон ва халқаро тажрибаларга асосланган.

Калит сўзлар: ахборот-кутубхона, медиа, сунъий интеллект, AR/VR технологиялари.

Аннотация. В данной статье анализируются тенденции развития медиа в информационно-библиотечных учреждениях (ИБУ) в 2025 году и последующих периодах. Рассматриваются изменения библиотечных услуг в контексте цифровой трансформации, искусственного интеллекта (ИИ), открытых информационных ресурсов, пользовательского опыта и новых технологий (AR, VR). В статье обсуждается влияние современных технологий на деятельность библиотек, новые подходы к управлению информацией, финансовые проблемы и перспективы развития. Исследование подчеркивает значение медиа в укреплении роли ИБУ в обществе, адаптации к потребностям пользователей и соответствию глобальным тенденциям. Работа основана на опыте Узбекистана и международной практике.

Ключевые слова: информационно-библиотечные, медиа, искусственный интеллект, AR/VR-технологии.

Ахборот-кутубхона муассасалари (АКМ) замоновий жамиятда ахборот ресурсларини бошқариш, сақлаш ва тарқатишнинг асосий марказларидан бири бўлиб қолмоқда. Сўнгги йилларда рақамли технологиялар ва медиа муҳитининг жадал ривожланиши кутубхона хизматларининг ташкилий тузилмаси, функциялари ва фойдаланувчилар билан ўзаро алоқасини тубдан ўзгартирди. 2025 йилга келиб, кутубхоналар нафақат китоб ва журналларни сақловчи жойлар, балки рақамли медиа платформалари, интерактив ўқув марказлари ва жамиятнинг ижтимоий-ижодий

марказлари сифатида фаолият юритмоқда. Интернет, сунъий интеллект, булутли технологиялар ва очиқ ахборот ресурслари каби янги медиа воситалари кутубхоначилик соҳасида янги имкониятлар ва муаммоларни келтириб чиқармоқда.

Масалан, Америка Кутубхоналар Ассоциацияси (ALA) маълумотларига кўра, кутубхоналар ривожланиш тенденциялари жамиятдаги ўзгаришларга мослашишни талаб қилмоқда, бу эса технологик инновацияларни жорий этиш ва фойдаланувчи эҳтиёжларини қондиришни ўз ичига олади. Ўзбекистонда ҳам, Президент Ш. Мирзиёевнинг таъкидлашича, янги цивилизациялар китоб ва кутубхоналар билан бошланади, шунинг учун АКМларни рақамли технологиялар билан жиҳозлаш муҳимдир. Ушбу мақола АКМларда медианинг ривожланиш тенденцияларини таҳлил қилишга қаратилган бўлиб, уларнинг келажакдаги ролини аниқлаш ва Ўзбекистон контекстида тавсиялар беришга хизмат қилади. Мақола халқаро ва миллий тадқиқотлар, шу жумладан, ALA, IFLA ва Ўзбекистоннинг “Ziyonet” тизими тажрибаларига асосланади.

Илмий изланишлар тадқиқотларига кўра, И.А. Биков ва О.Г. Филатова Россия илмий мактаби, 2023 йилги тадқиқотда ижтимоий медианинг кутубхона фаолиятидаги ўрнини таҳлил қилганлар: “Ижтимоий медиа – бу ҳар бир шахс ҳам, ўқувчи ҳам муаллиф сифатида иштирок эта оладиган ОАВнинг онлайн кўринишидир. Бунинг учун кодлаштириш соҳасида махсус билимга эга бўлмаган ҳар қандай киши маълумот юбориши, изоҳ қолдириши, кўчириши, маълумотни таҳрирлаши ва гуруҳларни яратишга имкон берувчи дастурий таъминотдан фойдаланиши мумкин.” Бу таҳлил ахборот-кутубхона муассасаларида ижтимоий медианинг демократиялаштирувчи ролини таъкидлайди, чунки кутубхоналар энди фақат сақлаш жойи эмас, балки интерактив медиа платформаси сифатида ишлайди деган фикрларни келтириб ўтган.

Г.Ҳ. Тўраева ва Д.Ҳ. Файзиева “Ахборот тизимлари соҳасидаги тенденциялар... кутубхона муассасаларида рақамли каталоглар ва онлайн ресурсларнинг кенгайиши орқали фойдаланувчиларга исталган жойдан ахборот олиш имконини беради, бу эса анъанавий кутубхона хизматларини тубдан ўзгартирмоқда.”4 Таҳлил Ўзбекистондаги кутубхона тизимларининг рақамли трансформациясини ёритади, Ziyonet платформаси каби миллий лойиҳаларга ишора қилади.

Р.Ҳ. Алимов ва Б.Ю. Ходиев “Ахборот-коммуникациялар бозори: шаклланиш, тенденциялар, эконометрик моделлаштириш ва ривожланиш... кутубхона муассасаларида электрон ресурсларни бошқариш молиявий ва технологик муаммоларни ҳал қилишни талаб қилади.” Бу таҳлил кутубхоналардаги медиа ривожланишининг иқтисодий жиҳатини кўриб чиқади, Ўзбекистонда рақамли коллекцияларни кенгайтириш зарурлигини таъкидлайди.

Tella A. (ed.) ва Kwanya T., Stilwell C. “Enhancing the competitive advantage of libraries through social media marketing... кутубхоналар ижтимоий медиа орқали фойдаланувчи жалб қилишни ошириши ва хизматларни шахсийлаштириши мумкин.” Таҳлил кутубхона медианинг маркетингдаги ролини таъкидлайди, Ўзбекистон каби ривожланаётган мамлакатларда қўлланиши мумкин деган фикрларни келтириб ўтади. *(1-жадвал)*

Қуйида “Ахборот-кутубхона муассасаларида медианинг ривожланиш тенденциялари” мавзусига доир даврлар бўйича таҳлил жадвал шаклида тақдим этилган. Жадвалда медианинг кутубхона муассасаларидаги ривожланиши тарихий даврлар бўйича таснифланиб, ҳар бир даврнинг асосий хусусиятлари, технологик ўзгаришлари, фойдаланувчи тажрибаси ва Ўзбекистон контекстидаги ҳолат қисқача ёритилган. Ушбу жадвал 2025 йилгача бўлган глобал ва маҳаллий тенденцияларни акс эттиради.

Рақамли трансформация АКМ фаолиятининг барча жабҳаларига таъсир кўрсатмоқда. Анъанавий кутубхона хизматлари, масалан, китоб сақлаш ва фойдаланувчиларга жисмоний ресурсларни тақдим этиш эндиликда рақамли платформалар орқали кенгайтирилмоқда. Электрон кутубхоналар, рақамли каталоглар ва онлайн маълумотлар базалари фойдаланувчиларга исталган жойдан ва исталган вақтда ахборот олиш имконини бермоқда. 2025 йилда кутубхоналар рақамли медиа коллекцияларини ривожлантиришда молиявий қийинчиликларга дуч келмоқда, чунки нашриётларнинг юқори нархлари ва адолатсиз шартлари электрон китоблар ва аудиокитобларни сотиб олишни қийинлаштирмоқда.

Масалан, JSTOR, SpringerLink ва Ўзбекистондаги “Ziyonet” каби платформалар орқали илмий мақолалар, китоблар ва бошқа ахборот ресурсларига кириш имконияти кенгайди. Шу билан бирга, рақамли медиа воситалари кутубхоначиларга фойдаланувчи ▶

Ижтимоий медиа – бу ҳар бир шахс ҳам, ўқувчи ҳам муаллиф сифатида иштирок эта оладиган ОАВнинг онлайн кўринишидир. Бунинг учун кодлаштириш соҳасида махсус билимга эга бўлмаган ҳар қандай киши маълумот юбориши, изоҳ қолдириши, кўчириши, маълумотни таҳрирлаши ва гуруҳларни яратишга имкон берувчи дастурий таъминотдан фойдаланиши мумкин

Кутубхона муассасаларида электрон ресурсларни бошқариш молиявий ва технологик муаммоларни ҳал қилишни талаб қилади. Бу таҳлил кутубхоналардаги медиа ривожланишининг иқтисодий жиҳатини кўриб чиқади, Ўзбекистонда рақамли коллекцияларни кенгайтириш зарурлигини таъкидлайди

1-жадвал. Ахборот кутубхона муассасаларида медианинг ривожланиш даврлари

Давр номи, йиллар	Асосий хусусиятлар	Медиа шакли	Технологик янгиликлар
Анъанавий босма ахборот даври 1940–1980 йиллар	Кутубхоналар фақат босма китоблар, журналлар, газеталарга асосланган. Маълумот алмашиш қўлда, картотекалар ёрдамида амалга оширилган.	Босма нашрлар, каталог карточкалари	Қоғозли архив тизими, механик тартиблаш
Электронлаштириш бошланиш даври 1980–1995 йиллар	Компьютер технологиялари кириб келади. Кутубхоналарда дастлабки электрон каталоглар, компьютерда рўйхатга олиш ишлари бошланади.	Электрон каталоглар, дискетлар, CD-ROMлар	Компьютерлаштириш, локал маълумот базалари
Интернет ва рақамлаштириш даври 1995–2010 йиллар	Интернет орқали ахборот ресурсларига кириш, онлайн каталоглар, электрон кутубхоналар вужудга келади.	Веб-сайтлар, PDF, онлайн маълумотлар базалари	Интернет тармоқлари, онлайн ахборот тизимлари
Медиа интеграцияси ва АКТ асосидаги ривожланиш даври 2010–2019 йиллар	Ахборот-коммуникация технологиялари кутубхона фаолиятига тўлиқ интеграциялашади. Ижтимоий тармоқлар, блоглар, видео-медиа воситалар жорий этилади.	Ижтимоий медиа, блоглар, онлайн семинарлар	Мобил технологиялар, ижтимоий тармоқлар, “Cloud” технологияси
Рақамли медиа ва сунъий интеллект даври 2020–ҳозирги вақт	Кутубхоналар рақамли платформаларга ўтмоқда. Сунъий интеллект, чат-ботлар, автомат тавсия тизимлари, подкастлар пайдо бўлди.	Рақамли кутубхоналар, виртуал медиа, AI воситалари	AI, Big Data, мобил иловалар, масофавий хизматлар
Интеллектуал ва барқарор медиа тизимлари даври (прогноз) 2025–2035 йиллар (кутилмоқда)	Медиа технологиялар экологик барқарорлик, ахборот хавфсизлиги ва шахсийлаштирилган хизматлар асосида ишлайди.	Интерактив рақамли медиа, metaverse платформалар	Сунъий интеллект 2.0, AR/VR, “smart library” концепцияси

эҳтиёжларини таҳлил қилиш ва хизматларни шахсийлаштириш имконини берди. Рақамли трансформациянинг асосий афзалликлари қуйидагилардан иборат:

- Ахборотга тезкор кириш имконияти;
- Ресурсларни бошқаришда самарадорлик;
- Фойдаланувчилар билан интерактив алоқа;
- Коллекцияларни рақамлаштириш орқали сақлаш муддатини узайтириш.

Ex Libris’нинг Alma Specto metadata бошқарувида ёки OCLC’нинг AI орқали дубликат ёзувларни аниқлашда. AI асосидаги чат-ботлар ва виртуал ёрдамчилар фойдаланувчиларга тезкор жавоб бериш, маълумот излаш ва тавсиялар бериш имконини беради

Бироқ, рақамли трансформация ахборот хавфсизлиги, муаллифлик ҳуқуқи ва рақамли тенгсизлик каби муаммоларни ҳам келтириб чиқармоқда. Масалан, Буюк Британия кутубхонасидаги ransomware ҳужуми legacy тизимларнинг заифлигини кўрсатди, натижада янги тизимларга ўтиш талаб этилди. Ўзбекистонда кутубхоналар компьютерлар, интернет ва модем тармоқлари билан жиҳозланмоқда, бу эса кутубхоналараро ахборот алмашинувини таъминлайди. АКМлар ушбу муаммоларни ҳал қилиш учун янги стратегиялар ишлаб чиқишга мажбур, масалан, штатлар бўйича қонунлар орқали электрон ресурслар нархларини пасайтириш.

Сунъий интеллект (AI) АКМларда ахборотни қайта ишлаш, каталоглаштириш ва фойдаланувчи тажрибасини яхшилашда муҳим ўрин тутмоқда. 2025 йилда AI кутубхона маҳсулотларига кенг жорий этилмоқда, масалан, Ex Libris’нинг Alma Specto metadata бошқарувида ёки OCLC’нинг AI орқали дубликат ёзувларни аниқлашда. AI асосидаги чат-ботлар ва виртуал ёрдамчилар фойдаланувчиларга тезкор жавоб бериш, маълумот излаш ва тавсиялар бериш имконини беради. Масалан, xAI томонидан ишлаб чиқилган Grok каби AI тизимлари фойдаланувчи сўровларига тезкор ва аниқ жавоблар бериш орқали кутубхона хизматларини оптимизациялаштиришга ёрдам бермоқда.

Ўзбекистонда “Ziyonet” тизими ва миллий рақамли кутубхона лойиҳалари орқали ОАРни ривожлантириш бўйича муҳим қадамлар ташланмоқда. Бироқ, ОАРнинг кенгайиши муаллифлик ҳуқуқи, сифат назорати ва молиявий барқарорлик масалаларини келтириб чиқаради. Масалан, кутубхоналар рақамли коллекцияларни ривожлантиришда нашриётларнинг юқори нархларига дуч келмоқда, бу эса қонуний чоралар талаб қилади. АКМлар ушбу муаммоларни ҳал қилиш учун очиқ ре-

сурсларни бошқаришда янги стратегиялар ишлаб чиқиши зарур, шу жумладан журналистлар ва кутубхоначилар ўртасидаги ҳамкорлик орқали медиа саводхонлигини ошириш. ОАР ривожланиши янги ўқувчилар ва ўқиш услубларини шакллантиришга ёрдам бермоқда.

Замонавий АКМларда фойдаланувчи тажрибаси (UX) асосий эътибор марказида турибди. Рақамли медиа воситалари орқали кутубхоналар фойдаланувчиларнинг эҳтиёжларини аниқлаб, уларга мослашган хизматлар таклиф қилмоқда. Масалан, фойдаланувчи профилини таҳлил қилиш орқали шахсий тавсиялар бериш, мобил иловалар орқали тезкор хизмат кўрсатиш ва интерактив платформалар яратиш каби ёндашувлар кенг тарқалмоқда. 2025-йилда кутубхоналар фойдаланувчиларга рақамли қидирув воситаларини, масалан, EBSCO'нинг Explora визуал қидирувини таклиф этмоқда.

Бундан ташқари, кутубхоналар жамиятнинг ижтимоий марказларига айланяпти, масалан, "Library of Things" тармоқлари орқали асбоб-ускуналар ижараси ёки барқарорлик бўйича дарслар ўтказиш. Ўзбекистонда ёшлар электрон манбаларни афзал кўрмоқда, шунинг учун кутубхоналар рақамли коллекцияларни кенгайтириши керак. Ушбу тенденциялар фойдаланувчиларнинг қизиқишини ошириш ва АКМларнинг жамиятдаги ўрнини мустаҳкамлашга ёрдам бермоқда, лекин рақамли тенгсизликни ҳисобга олиш зарур.

2025 йилда АКМлар янги технологияларни, масалан, кенгайтирилган реаллик (AR), виртуал реаллик (VR) ва metaverse ни жорий этмоқда. Бу технологиялар кутубхона хизматларини янада жозибадор қилмоқда. Масалан, VR орқали тарихий жойларни 3D форматда кўриш ёки AR орқали китоб мазмунини интерактив тарзда ўрганиш имконияти яратилмоқда. Кутубхоналар AR ва AI воситаларига бепул киришни таъминлайди, бу эса фойдаланувчиларга янги технологияларни ўрганишга ёрдам беради.

Халқаро тажрибада, кутубхоналар metaverse да виртуал тадбирларни ўтказмоқда, бу эса глобал ҳамкорликни оширади. Ўзбекистонда ушбу технологияларни университет кутубхоналарида жорий этиш самарадорликни ошириши мумкин. Бироқ, ушбу технологиялар қиммат ва малака талаб қилади, шунинг учун молиявий ёрдам ва ўқитиш зарур.

АКМларда медианинг ривожланиши бир қатор муаммоларни келтириб чиқармоқда: молиявий қийинчиликлар, киберхавфсизлик ва малака етишмаслиги. Масалан, рақамли коллекциялар нархлари кўтарилмоқда, бу эса хизматларни чеклашга олиб келмоқда. Ечим сифатида қонуний чоралар, масалан, Род-Айленд ва Нью-Йоркдаги биллар, нархларни пасайтиришга ёрдам бериши мумкин. Бундан ташқари, кутубхоначиларнинг малакасини ошириш ва ҳамкорликларни кенгайтириш (масалан, журналистлар билан) муҳим. Ўзбекистонда миллий лойиҳалар орқали ушбу муаммоларни ҳал қилиш мумкин.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, ахборот-кутубхона муассасалари замоновий медиа муҳитида ўз фаолиятини қайта кўриб чиқишга мажбур. Рақамли трансформация, сунъий интеллект, очиқ ахборот ресурслари ва янги технологиялар АКМларнинг жамиятдаги ўрнини мустаҳкамлашга хизмат қилмоқда. Шу билан бирга, янги технологияларни жорий этиш ахборот хавфсизлиги, молиявий барқарорлик ва малака масалаларини келтириб чиқаради. Келажакда АКМлар ушбу муаммоларни енгиб ўтиш ва фойдаланувчи эҳтиёжларига мослашиш учун инновацион ёндашувларни қўллаши зарур, шу жумладан, Ўзбекистонда миллий рақамли кутубхона тизимини ривожлантириш.

Фойдаланувчи профилини таҳлил қилиш орқали шахсий тавсиялар бериш, мобил иловалар орқали тезкор хизмат кўрсатиш ва интерактив платформалар яратиш каби ёндашувлар кенг тарқалмоқда. 2025-йилда кутубхоналар фойдаланувчиларга рақамли қидирув воситаларини, масалан, EBSCO'нинг Explora визуал қидирувини таклиф этмоқда

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Америка Кутубхоналар Ассоциацияси (ALA). Library Trends and Statistics. [Электрон ресурс]. URL: https://www.ala.org (мурожаат этилган сана: 2025 йил).

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг "Янги цивилизациялар китоб ва кутубхоналар билан бошланади" нутқи. Тошкент, 2022.

3. Биков И.А., Филатова О.Г. Социал медиа в деятельности библиотек // Научные и технические библиотеки. 2023. № 5. С. 45–56.

4. Тўраева Г.Ҳ., Файзиева Д.Ҳ. Ахборот тизимлари соҳасидаги тенденциялар ва кутубхона муассасалари // Кутубхоначилик ва ахборот фанлари журнали. 2024. № 2. С. 12–20.

5. Алимов Р.Ҳ., Ходиев Б.Ю. Ахборот-коммуникациялар бозори: шаклланиш, тенденциялар, эконометрик моделлаштириш ва ривожланиш // Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар журнали. 2023. № 4. С. 78–89.

6. Tella A. (ed.), Kwanya T., Stilwell C. Enhancing the competitive advantage of libraries through social media marketing. IGI Global, 2022. 320 p.

7. Ziyonet миллий ахборот тизими. [Электрон ресурс]. URL: https://ziyonet.uz (мурожаат этилган сана: 2025 йил). ■

VR орқали тарихий жойларни 3D форматда кўриш ёки AR орқали китоб мазмунини интерактив тарзда ўрганиш имконияти яратилмоқда. Кутубхоналар AR ва AI воситаларига бепул киришни таъминлайди, бу эса фойдаланувчиларга янги технологияларни ўрганишга ёрдам беради